

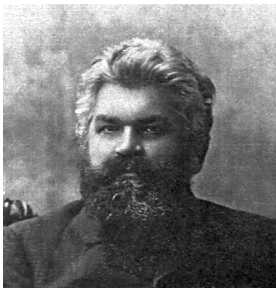
спектр (1981—1982); побудував послідовну (з врахуванням кулонівських ефектів) кількісну теорію суперіонних переходів (1983) і ввів поняття про поверхневий суперіонний перехід (1990); розповсюдив поняття про хвилі зарядової густини на тверді електроліти (1978—1985); побудував флуктуаційну теорію недебаєвської релаксації неупорядкованих провідників (1994—1997); вперше висловив ідею про спонтанну поляризаційну нестійкість однорідного стану електроліта з хіральними молекулами і поклав цю ідею в основу фізичної теорії біологічної самоорганізації (1986—1991).

Пр.:

Поверхностные свойства суперіонных кристаллов — связь с объемным переходом в неоднородное состояние // Письма в журн. эксперим. и теор. физики. — 1982. — Т. 82, № 6. — С. 2042-2052; Кулоновские эффекты в теории суперіонных фазовых переходов / Бондарев В. Н., Костенко В. М. // Физика тверд. тела. — 1983. — Т. 25, № 8. — С. 2449-2455; Сдвиговые неустойчивости в классических кулоновских системах // Письма в журн. эксперим. и теор. физики. — 1986. — Т. 43, № 4. — С. 200-202; Subsurface superionic transition in solid electrolytes / Bondarev V. N., Kuklov A. B. // Solid State ionics. — Amsterdam, 1991. — Vol. 44, № 3. — P. 145-150; Ordering phenomena in gyrotropic electrolytes // Progress in Colloid and Polymer Science / H.-C. Kilian, G. Lagaly. — Darmstadt; New-York, 1992. — Vol. 89. — P. 132-134; Fluctuation theory of relaxation phenomena in disordered conductors: How fitting laws such as those of Kochlrausch and Jonscher are obtained from a consistent approach / Bondarev V. N., Pikhitsa P. V. // Phys. Rev. B. — New-York, 1996. — Vol. 54, № 6. — P. 3932-3945.

Літ.:

Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 2.

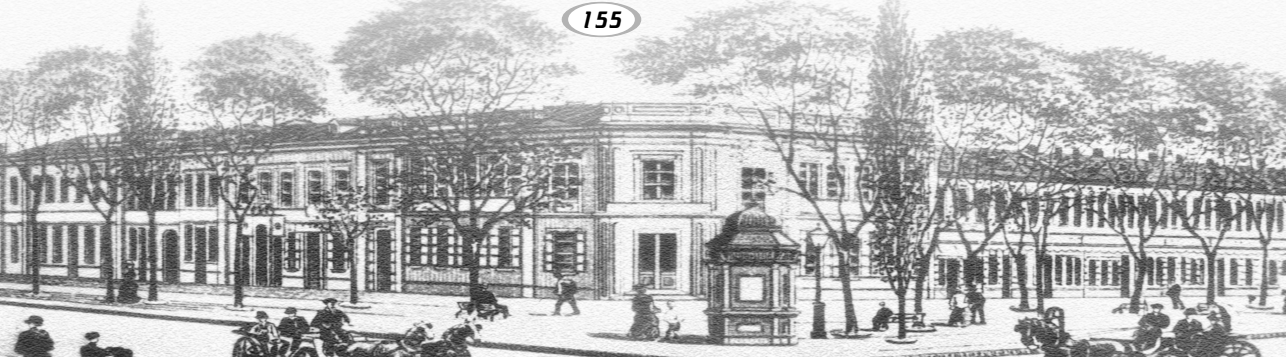

БОРИСОВ Петро Якович

Терапевт, фармаколог

Доктор медицини в званні ординарного професора Новоросійського університету, видатний російський вчений Петро Якович Борисов був засновником і, з 1902 до 1916 р., — першим завідувачем кафедри фармакології та бальнеології медичного факультету.

Народився він 23 червня 1864 р. у Вишневолоцькому повіті Тверської

губ. Походив із заможної родини купецького звання. У 1884 р. закінчив тверську класичну гімназію з золотою медаллю. Після завершення з золотою медаллю курсу наук в Імператорській Військово-медичній академії Санкт-Петербургу в 1889 р. його, як тоді казали, признали “в ступені лікаря з відзнакою” і призначили до клінічного військового шпиталю при академії для занять науковою роботою.

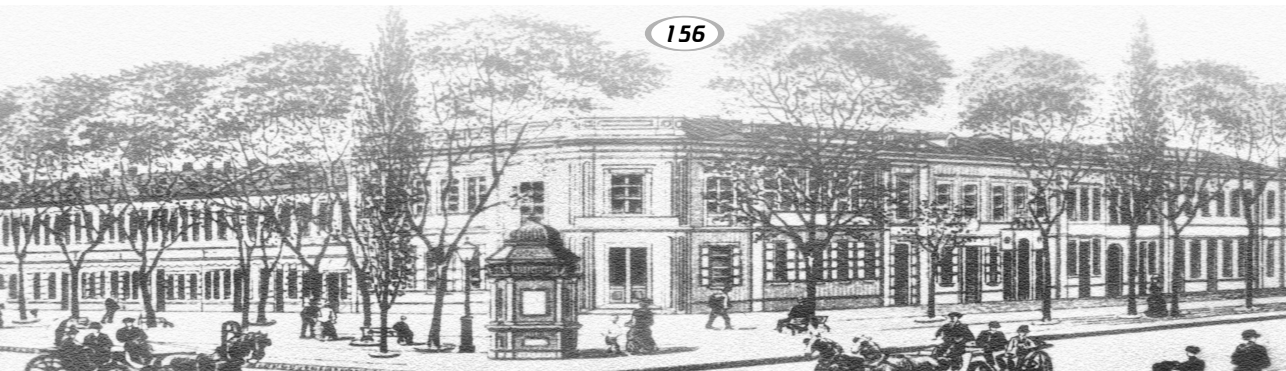
За порадою І. П. Павлова, а він тоді був приват-доцентом в тій же академії на кафедрі фармакології, П. Я. Борисов обрав тему для своєї докторської дисертації “Зимоген пепсина и законы его перехода в деятельный пепсин”. Уже в січні 1892 р. конференцією Військово-медичної академії (радою її професорів) його визнали доктором медицини. З 1893 до 1895 р. його відрядили до Німеччини, де в лабораторії професора Баумана він відточував свої знання.

Після повернення з наукового відрядження П. Я. Борисов залишився, як і до того, лікарем в штатах клінічного військового шпиталю, але не пройшло і трьох місяців, як його прийняли до Військово-медичної академії з правом читання лекцій. Про подальшу його долю як вченого з формулярного списку відомо, що в 1895 р. його затвердили приват-доцентом по кафедрі фізіології, а в 1902 р. він отримав звання приват-доцента фармакології.

У травні 1902 р. П. Я. Борисова призначили екстраординарним професором Новоросійського університету, де він очолив кафедру фармакології, ставши, таким чином, біля витоків медичного факультету в Одесі.

За спогадами сучасників, Петро Якович був не тільки великим вченим, який стажувався у Франції, Англії та Німеччині, але і незвичайною людиною. Він приклав багато зусиль і винахідливості для оснащення та обладнання фармакологічної лабораторії при кафедрі, для організації учбового процесу та розгортання наукових досліджень. Це визначило високий авторитет кафедри на багато років. Основним науковим напрямком кафедри в ті роки було дослідження механізмів дії на серце мало вивчених кофеїну, атропіну, хініну та похідних саліцилової кислоти.

Як природознавець професор П. Я. Борисов назавжди залишився одним з основоположників наукового обґрунтування користі лиманного ліку-

вання. Він вивчав вплив на організм грязей лиманів та ропових ванн при масовому застосуванні лиманотерапії в Одесі. Успішно йшло просування і в громадянських чинах. Наказом по громадянському відомству від 19 березня 1905 р. його затвердили в чині статського радника.

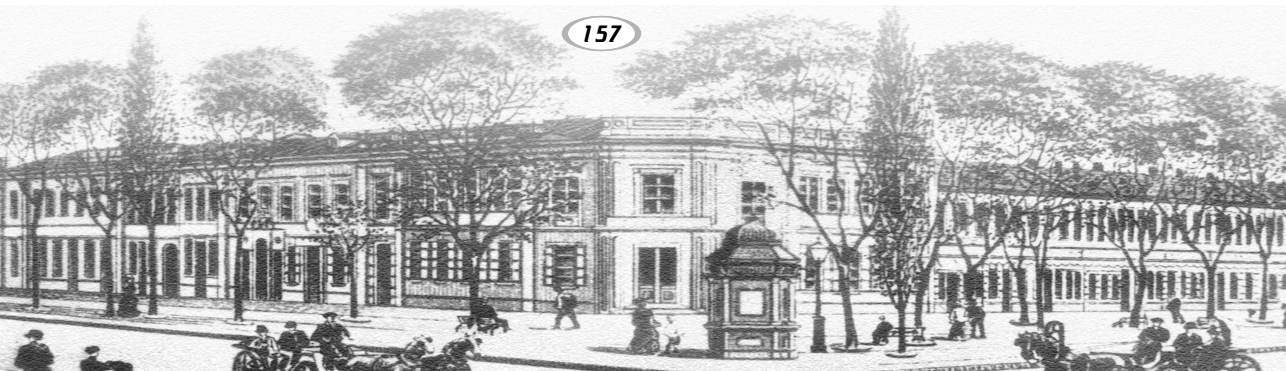
Не задовольняючись однією науковою діяльністю і щасливо поєднуючи талант клініциста з неабиякими навичками практичного лікаря, професор П. Я. Борисов читав одночасно лекції на Вищих жіночих курсах і в чотирьох зуболікарських школах. То була яскрава сторінка в житті Петра Яковича. Як лікар-гуманіст і людина широких поглядів, не рахуючись із забобонами того часу, він був переконаним прихильником рівноправності жінок. І ось, у результаті енергійної діяльності його та професорів В. В. Підвисоцького, Б. Ф. Веріго, М. К. Лисенкова, в 1910 р. в Одесі відкрили Вищі жіночі медичні курси, які за характером учбового процесу повністю дорівнювали медичному факультету. Останнє і не дивно, тому що крім професора П. Я. Борисова лекції читали, а бувало і вели практичні заняття, такі відомі клініцисти — представники теоретичної медицини як В. П. Філатов, Б. Ф. Веріго, В. В. Воронін, С. М. Щасний, К. І. Коровицький, Я. Ю. Бардах.

Ці курси були приватним учбовим закладом і утримувались вони від платні за навчання і добровільні пожертви меценатів. Протягом перших років існування курсів склалась традиція: університетські професори читали лекції безкоштовно і, більш того, навіть передавали до фонду курсів гроші від гонорарів за публічні лекції.

Отже в тому, що Одеса опинилася в числі перших міст Російської імперії, де жінка могла здобути вищу освіту, немалою бачиться і заслуга Петра Яковича Борисова.

Пригадаємо, що на початку ХХ ст. мабуть ні одна професія так не стикалась з громадською діяльністю, як лікарська. Без перебільшення, майже не кожний лікар був тоді і громадським діячем. За своїми ідейними переконаннями Петро Якович був, безумовно, лібералом, прихильником конституційної монархії і автономії університетів, що і підтверджував особистим прикладом.

Так, у 1904—1907 рр., коли професура Новоросійського університету роз-

кололась на партії, склад яких взагалі і моральне обличчя їх членів зокрема визначались відношенням до ідеї “університетської автономії”, П. Я. Борисов виявив себе послідовним прихильником незалежності вищої школи як учбо-во-освітньої установи, покликаної з достойністю розвивати науку в країні та разом з розповсюдженням наукових знань сприяти культурному розвитку країни. Крім того, Петро Якович у смутні часи 1905—1907 рр. приклав немало зусиль, щоб вберегти студентів, у його розумінні носіїв кращих ідеалів суспільства, від лівого радикалізму, який каламутною хвилею захлеснув тогочасне суспільство. Він наполегливо, часом ризикуючи головою, закликав студентську молодь дотримуватися батьківської поради навченої життям професури і не розтрачати свої сили безцільно на бойкот факультетських занять через політичні амбіції. Професора П. Я. Борисова дуже пригнічувала анархія, яка охопила університет і загрожувала повним безладом всій справі викладання на факультеті. Загроза залишитися без останніх заліків особливо була болючою для студентів випускного курсу — завтрашніх лікарів.

Пам’ятаючи про його принципову громадянську позицію в дні безладдя, його в 1912 р. висунули в IV Державну думу для підтримки соціал-демократичної партії. Це була висока довіра ліберальної одеської інтелігенції.

З любові до ближнього як істинний християнин П. Я. Борисов безкоштовно використовував шлунковий сік для багатьох незаможних одеситів. Цей сік — високоефективні на ті часи, але дорогі ліки, Петро Якович, залишаючись до кінця своїх днів не тільки фармакологом, але і хірургом-фізіологом, експериментально здобував у факультетському віварії. Зранку збиралася черга хворих до доброго лікаря Борисова біля дверей його лабораторії на Ольгіївській.

На початку першої світової війни професор П. Я. Борисов очолив у Новоросійському університеті комісію з виготовлення лікарських препаратів. На той час він автор більше 40 наукових робіт, присвячених вивченню механізму дії на серце фізіологічно-активних речовин і науковому обґрунтуванню використання одеських лиманів у лікувальних цілях. Він висловив думку про неспецифічність секретину як подразника.

Петро Якович був засновником і активним діячем Медичного товари-

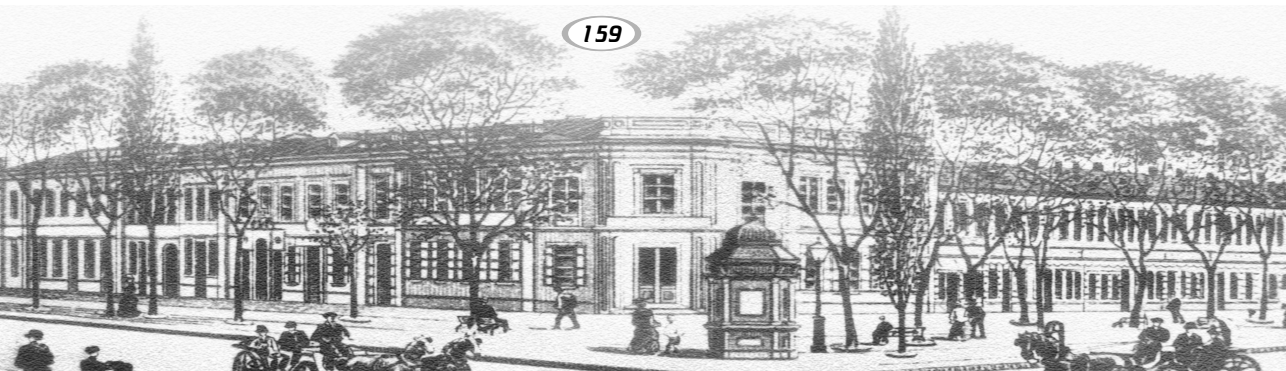
ства при Новоросійському університеті. Брав участь у роботі Новоросійського товариства природознавців, Товариства одеських лікарів, Одеського бальнеологічного товариства. Професор незмінно був палким захисником інтересів студентів, брав активну участь у діяльності Одеського відділу Російського академічного союзу.

Серед найбільш значних нагород П. Я. Борисова був орден св. Станіслава 2 ст. — за відмінно-старанну службу і особливу працю, він же найбільш дорожив ювілейним нагрудним знаком з вензелем його alma mater — славної Військово-медичної академії.

В анналах історії Новоросійського університету ім'я Петра Яковича Борисова, учня великого І. П. Павлова, видатного вченого фізіолога, фармаколога і природознавця по праву знаходиться в одному ряду з іменами таких зірок одеського наукового небосхилу, як В. В. Підвисоцький, Б. Ф. Веріго, М. К. Лисенков, А. К. Медведєв, С. М. Щасний, К. І. Коровицький.

”Західник” за смаком, шанувальник європейської культури, П. Я. Борисов все-таки залишався глибоко самобутньою людиною, з властивим йому широким характером. Віддаючи всі сили експериментальній і прикладній медицині, він встигав жити багатим духовним життям, завжди залишаючись інтелігентом у високому значенні цього слова. Він цінував музику і чудово грав на духових інструментах, однак ніколи спеціально не навчався цьому мистецтву. Петро Якович любив і знав історію, серед своїх колег славився як завзятий бібліофіл. Крім російської, віддавав перевагу німецькій літературі, вільно володів, крім обов'язкової для лікаря класичної латині, ще двома європейськими мовами.

Він був творчою особою не тільки у науці, але й у повсякденному житті. Заснував хутір під Аккерманом і розпланував там елітний виноградник. Селянам сусідніх сіл щедро надавав лікарську допомогу і вважав особистою образою, коли ті пропонували гроші “за послугу”. Залишаючись на чолі великої родини, Петро Якович знаходив час і на виховання дітей. До кінця своїх днів він зберіг тремтливі почуття до своєї дружини Софії Раймундівни, яку він покохав і повів під вінець ще стажуючись у Німеччині. Не будучи за поняттями свого часу заможною

людиною, професор завжди робив щедрі пожертвування на користь поранених і покалічених на війні.

Смерть застала Петра Яковича Борисова в розквіті життєвих і духовних сил. Пригнічений болісною звісткою про зникнення без вісті на німецькому фронті старшого сина Петра, він передчасно, на 52-му році, пішов із життя на своєму хуторі Борисово 8 серпня 1916 р. Не витримало серце. Останній спокій П. Я. Борисов знайшов на другому християнському кладовищі. Стараннями внука Г. П. Борисова, кандидата медичних наук, лікаря-стоматолога, могила збереглася і дотепер.

Пр.:

Влияние хлороформирования на морфологию крови и деятельность лейкоцитов // Рус. медицина. — 1894; Ueber die giftige Wirkung des Diamids, des Dibensyldiamids und über das Vorkommen des Allantoin im Harn // Zeit. für physiol. — Chemie. — 1894; Ueber die chemotactische Wirkung verschiedener Substanzen auf amöboide Zellen und ihren Einfluss auf die Zusammensetzung des entzündlichen Exudates // Zeigler's Beitrage. — 1895; О состоянии частиц в так называемых растворах коллоидов, в частности ферментов // Больн. газ. Боткина. — 1898; Function of digestive glands // Intern. Clinics. — 1902; Значение раздражения вкусовых нервов для пищеварения // Рус. врач. — 1903.

Літ.:

Медведев А. К. [К кончине П. Я. Борисова] // Одес. листок. — 1916. — 13 авг. (№ 219); Кутателадзе И. Г. [Некролог о П. Я. Борисове] // Там же. — 15 авг. (№ 221); П. Я. Борисов: [Некролог] // Рус. врач. — 1916. — № 34; Кутателадзе И. Г. [Сообщение из фармакологической лаборатории проф. П. Я. Борисова в ИМУ] // Там же. — № 12; Грабовская. Дис. — С. 355-364; Одес. медуниверситет, 1900—2000. — С. 47; Професори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 2.

Арх.:

ДАОО. — Фонд попечителя Одес. учебного округа, оп. 1, спр. 54 (1908), арк. 1-3; Там же. — Архів М. М. Ланге (1909, 1912).

О. О. Сурілов

